

KTÜ İNŞAAT - MİMARLIK FAKÜLTESİ YAYINI

TASARIM ve İNSAN BİLİMLERİ

derleyen
ZAFER ERTÜRK

KARADENİZ MATBAACILIK VE GAZETECİLİK A.Ş.

İNSAN-ÇEVRE İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM VE TASARIMA ETKİLERİ

ŞİNASİ AYDEMİR, KTÜ.

İnsan - çevre ilişkileri zaman içinde ve zamanın belirli kesitlerinde farklılaşma ve yoğunlaşma göstermiştir. İkel toplumlarda çevre bilinci ve boyutları, barındıkları yer ve onun yakın çevresi olarak sınırlanmışken; yerleşik düzene geçişle bu sınırların da değiştiğini biliyoruz. Uzun bir dönem insan çevresini doğal koşullara uyum yapabildiği sürece kullanmış, ondan yararlanmış, ama ona pek sahip çıkmamış, buna gereksinme de duymamış, teknolojisinin ikelliği sonucu çevresini pek tahrip edememiştir. (Ormanların kesilip tüketilmesi gibi durumlar dışında).

Endüstri devrimini izleyen yıllarda ise çevre, kendinden kaynaklanan endüstrilerin gereği düzensiz kullanılmaya ve hatta tahrip edilmeye başlanmıştır. Ancak çevrenin kullanımı o zaman için sorun olarak görülmemiştir. Başka bir deyişle yerleşmelerin oluşturduğu -bugünkü tanımı ile kentsel çevre- insan yapısı çevrede bazı sorunların ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür, örneğin Manchester gibi kentlerde acele yapılan ve her türlü sağlık koşullarından yoksun işçi konut bölgelerinin insanca yaşama elverişli olmadığı ve bu nedenle "sağlık yönünden önlemler" getirme çabaları başlamıştır. 1860'larda John Leigh (Aydemir, 1970) sağlık müdürü olarak atanmış ve soruna çare aramaya başlamıştır. Yine de doğal yakın çevre ile ilgili bir kaygı yoktu ortada.

Çevre bilincinin ve insanın çevre ile olan ilişkilerinin sonuçlarının gündeme gelişi ise yüzyılımızın son dönemine rastlamaktadır. Bu nedenle çevrenin tanımı, insanın tanımlanan çevredeki yeri ve tasarım eyleminin bu ilişkilerin düzenlenmesindeki önemi ve bunun yöntemlerinin geliştirilmesi üzerinde görüşler belirtilmeye ve araştırmalar yapılmaya başlamıştır.

Çevre genel anlamıyla insan eylemlerinin sınırlandığı ve kaynaklandığı bir mekandır. Ayrıntıda ise doğal, sosyal-kültürel ve ekonomik çevre olarak bölümlenebilir. Mimarın, daha genel bir anlatımla 'tasarımcının' uğraş alanı çoğunlukla fiziksel çevrede örgütlenme, düzenleme ve denetim sorunlarına çözüm arama şeklinde olmaktadır. Ancak fiziksel (doğal), sosyal-kültürel ve ekonomik çevre dar anlamı, durağan bir kavram değildir. Her biri farklı değişim hızları olan, bazan eşgüdümlü bir değişim sürecine giren, bazan da biri diğerinden daha farklılaşan bir yapı göstermektedirler. Birindeki herhangi bir değişim -eşgüdüm olmaması hali- diğerlerindeki değişimi zaman ve mekana bağlı olarak etkilemektedir. Daha genel bir anlatımla bir çevredeki değişim diğerlerindeki değişimin nedeni olmaktadır, ancak değişimin parametreleri farklı olabilir. Tasarımcının görevi bu parametreleri belirleyebilmek, onları yorumlamak ve gelişim ve değişimin yönünü kestirmek olmalıdır.

Çevre tanımının yukarıda belirtilen doğal, sosyal-kültürel ve ekonomik çevre tanımlarından farklı görüşlerle ele alındığı da görülmüştür. Coğrafi tanım olarak macro, mezo, micro çevre, ki daha çok çevrenin algılanmasıyla ilgilidir. Ya da davranışsal, algısal, işlevsel çevre gibi

farklı boyutlarda konuttan-kente kadar değişen bir ölçek içinde ele alınabilmektedir çevre (Rapoport, 1977). Kimine göre de çevre sadece fiziksel ve sosyal mekandan oluşmaktadır (Gürel, 1978). Teknolojinin de çevrenin bir ögesi olarak ele alındığı tanımlara rastlanmaktadır. Çevre tanımı konusunda bir kargaşa olduğu, daha doğrusu bu konuya yaklaşan bilim dalları tarafından, kendi amaçları doğrultusunda farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bu tür bir yaklaşım doğaldır da. Bilim dalları, kendi sınırları içinde ya çevreye belirli bir boyut ve sınır kazandırma çabasında dırlar, ya da sınırlanan çevredeki davranışların farklılaşma - sını izlemektedirler. Bu nedenle sosyal bilimcinin, davranış bilimcinin mimarın ve kent plancısının "çevre" kavramları arasında farklılık olmaktadır. Uğraş alanımız gereği, mimar olarak, mesleğimizin gerek öğretiminde gerekse pratiğinde yukarıda sözü edilen bilim dalları tarafından geliştirilen kavram ve kuralları nasıl yorumlamamız, nasıl kullanmamız ve onlarla ortak çalışma yapmamız gerekeceğini de yadsıyamayız.

Diğer taraftan, çevreye anlam kazandıran, onu sınırlayan, biçimlendiren insan ögesini ve onun davranış ve görüşlerindeki değişimi de izlemek, anlamaya çalışmak da yine uğraş alanımız içinde olmalıdır. Tasarımcının görevi bu değişim ve farklılaşımın parametrelerini belirlemek, onları yorumlamak ve gelişim ve değişim yönlerini kestirmek olmalıdır. Bu değişim ve değişim parametreleri tanımlanan çevrenin özelliklerine göre farklılık gösterecektir. Çevreyi, genel çizgileri ile doğal (fiziksel), sosyal-kültürel, ekonomik çevreden oluşan bir bütün olarak tanımlarsak, bu konudaki diğer tanımları da yukarıda belirtilen "çevre" lerden biri ya da birkaçı ile birlikte ele alabiliriz. Değişimin hangi çevrede ve ne özellikte olduğunu ve bu değişimin insan-çevre ilişkisini ne yönde etkilediğini, yine bu değişimin tasarım olgusuna ne yönde etki ettiğini açıklayabiliriz:

Doğal çevredeki değişim, daha çok doğa kurallarına bağlıdır ve değişim ya çok uzun süreli, spontanedir (ekolojik, jeolojik değişimler gibi), ya da insan yapısı yapay - çevrede olduğu gibi sürekli değişim içindedir. Yapay çevrenin giderek doğal çevreyi zorladığı, etkilediği durumlar da vardır. Burada ekonomik çevrede verilen kararlar sonucu, doğal çevrede değişim -onun tahrip edilmesi ya da düzenlemesi şeklinde- ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle doğal çevreden değişim parametreleri tasarımcıyı, daha genel ve düzen ve denge arayıcı bir uğraşa yöneltmektedir. Bunun yöntemleri ve teknikleri farklıdır. (Doğal çevrenin coğrafi bir mekan olarak ele alınması durumunda düzen ve denge yine fiziki coğrafya, toplum coğrafyası, ekonomik coğrafya'nın kendi kuralları ve tekniklerine göre olacaktır. Burada mimarlık ve kent plancılığı kendi yöntemleri ve amaçları doğrultusunda düzen ve denge ararken yukarıda belirtilen özellikleri ve onların değişim parametrelerini "yorumlayarak" kullanacaktır.)

Bu değişimler gözlenebilen, ölçülebilen niteliksel ve niceliksel özelliktedirler. Doğal çevre ile insan ilişkileri coğrafi ölçekte yerleşmeler arası etkileşim ve iletişim şeklindedir, bunun tasarıma yansması coğrafi mekanın organizasyonu ve bir düzen kurma şeklinde olmaktadır; Örneğin yeni bir bölgesel yerleşme örüntüsü arama çabaları gibi. (Yerleşmeler arası büyüklük, uzaklık ve işlevsel ilişkilerin düzenlenmesi ve tasarlanması gibi). Aynı çaba yapay çevrede -kent ölçeğinde- de sürdürülmektedir. (Kent mekanının organizasyonu gibi). Fiziksel çevre ve onun dokusunu "potansiyel çevre" olarak görürsek, bunun sosyal davranış ve değişimlere olanak sağladığını ya da değişime ipuçları verdiğini ve bağımsız olduğunu söyleyebiliriz, (Broady, 1968). Fiziksel çevredeki değişim; nüfus artışı, yerleşme büyüklüklerinin değişimi, kitle iletişim

sistemlerinin değişimi, çevrenin kirlenerek değişimi şeklinde özetlenebilir, (Güvenç, 1976).

Sosyal-kültürel çevredeki değişim ve bunun toplumun farklı kesimlerindeki etkileri ve tepkileri sosyal planlamayı ve düzenlemeyi gerekli hale getirmektedir. Giderek, tasarımcı uğraş alanını kişi ve toplumun mutluluğunu mekana (yapay ve doğal çevre) yansıtıcı yöntem ve çözümler getirici bir çabaya girmek gereğini duymaktadır. Bununda yöntem ve teknikleri farklı olacaktır. Nedir sosyal-kültürel çevre ve bu çevredeki değişimler? Belirli bir ideoloji mi, ya da ideolojiler karmaşıklığı mıdır? Ne değişiyor, neden ve nasıl değişiyor? Sosyal ve kültürel çevre bir kurumlar ve öğeler örüntüsüdür. Bu örüntünün temelinde ise bunalım ve çatışma görüyor bazı sosyal bilimciler, (Güvenç). Bunalımdan kurtulmak ise değişim demektir bir bakıma. Sosyal-kültürel çevrede değişim ise genellikle:

- Toplumsal rol ve statüde
- Gelenek ve göreneklerde
- Bilgi ve eğitim düzeyinde
- Deęer yargılarında
- Davranışlarda v.b.

şeklinde özetlenebilir. Ayrıca değişimi sosyal, antropolojik, politik, sosyal-psikolojik olanlarda da izleyebilmekteyiz. Sosyal-kültürel değişim kararlı bir süreklilik içinde mi, yoksa zaman zaman girilen büyük sıçramalar şeklinde mi veya yasal sınırlar içinde kendiliğinden ya da iç ve dış zorlamalarla mı olmaktadır? Gözlenen değişim bir evrim midir yoksa devrim midir. Kısaca, sosyal-kültürel değişimin niteliği nedir?Ve bu tasarıma nasıl bir etki yapmaktadır?

İnsan ile sosyal-kültürel çevre ilişkisi, bir süreklilik içindedir. Tasarımcı, kişilik, kültür ve sosyal örgütlenme konusunda bilgiler derlemek ve yorumlamak durumundadır ve toplumsal elemanlarda gözden uzak tutulmalıdır.

Sosyal-kültürel çevredeki değişim izlenirken, bunun sınırlı bir mekanda "davranış çevresi"ölçeğinde ele alınması tasarımcının uğraş alanını sınırlamak bakımından yararlı olacaktır kanısındayız. Sosyal-kültürel değişim bir ideoloji olarak düşünülürse, tasarımcı ancak bir ideolojinin getirdiği ilkelerin mekana yansıtılması aşamasında katkıda bulunabilir, örneğin yerleşme sistemlerinin belirlenmesi bir ilke ise, o ilkeye uygun bir tasarım kuramı geliştirmekte tasarımcıdan beklenen bir görev olacaktır. Sosyal-kültürel çevredeki davranış farklılaşması ve davranış çevresinin, (Perin, 1970), kullanımında davranışsal beklentilerin, hoşnutsuzlukların ve bunlara verilen değerlerin araştırılması zorunludur. Tasarımcı davranışa ilişkin konularda doğa, kişilik, sosyal örgütlenme konusundaki bilgileri çağdaş kuramlardan yararlanarak (psikoloji, sosyoloji ve antropoloji) elde edecektir. Ancak, bu bilgilerin, tasarımı yapan "davranış çevresi" nin çeşitli davranışlara cevap verebilmesi için iyi yorumlanması gereğine inanıyoruz.

Sosyal-kültürel çevredeki değişimin ve davranış farklılıklarının parametreleri bu alanla ilişkili bilim dallarının kendilerine özgü yöntemleri ile elde edilebilmektedir. Bu seminerin amaçlarından biri de bu bilim dallarının tasarıma katkısı şeklinde ele almaktır. Ancak şunu önemle belirtmekte yarar görüyorum; psikolojik ve sosyolojik istatistik bilgilerin üçüncü boyutta yorumu -tasarım ölçeğinde- oldukça güçtür.

Tasarımcının eğitiminde insan bilimlerinin ağırlığı bu yorumu yapabilme yeteneği geliştirme yönünde olmalıdır. Çünkü stüdyolarda, bilgi işlem merkezlerinde yaratılan tasarım formülleri sosyal girişimi, ekonomik ve politik süreçleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Ekonomik çevrede değişimler ise büyük bir hızla doğal ve sosyal-kültürel çevreye yansımaktadır. Toplumun refahı da daha çok bu çevredeki değişimlere bağlıdır. Bu bağımlılık insan ve toplum davranışlarında değişim nedeni olabildiği gibi doğal çevrenin kullanım ve denetim olanaklarını da zorlayıcı ve arttırıcı etkiler yapabilir. Ekonomik çevredeki değişimler özetle:

- Üretim ilişkilerinin değişmesi
- Teknolojinin, üretimde kullanılan araç ve gereçlerin değişimi
- Toplum-pazar ilişkilerinin değişmesi
- Enerji üretim, tüketim düzeyinin değişmesi
- Gelir düzeyinin ve dağılımının değişmesi v.b.

Ekonomik çevredeki değişimin doğal ve sosyal-kültürel çevreye yansımaları burada açıkça belli olmaktadır. Örneğin üretim ilişkilerinin ve teknolojinin değişimi, farklı üretim yapıları, farklı mekan kullanımı ve yer seçimi kuralları getirmektedir. Toplum-pazar ilişkilerinin değişmesi ise kırsal ve kentsel yerleşme sistemlerinde yeni bir örgütlenmeyi hızlandırmakta ve hem doğal hem de sosyal-kültürel çevrede etkili olmaktadır. Kullanılan teknoloji ve üretim yapılarının boyutları, üretim hacmi ve tüketimin hızlanması ise çevre sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine, enerji tüketim ve tüketim gelir düzeyinin değişmesi sosyal - kültürel değişimin de göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Değişim hızı, gelişimin -uygarlığın- ölçütü olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan enerji üretiminde, kaynak kullanımında doğal çevre ile ilişki kurulmakta ve doğal çevre üzerinde etkili olmaktadır. Ekoloji bilim dalının çevre sorunlarına gereken önemi vermesi ve Birleşmiş Milletler 'in ortaya çıkan çevre sorunlarının çözümünde çaba göstermesi ekonomik çevrenin endüstrileşme ve doğal kaynakların kötü kullanılmasına engel olmak ve dünyayı bugünkü ve gelecek nesillere, üzerinde yaşanabilir bir şekilde bırakmak içindir. Öte yandan artan gelir yaşam biçimini etkileyerek toplumda tüketimi hızlandırıcı, beklentileri gerçekleştirici bir etkinliğe sahiptir. Kısaca refah düzeyi değişebilmektedir. Bunun yorumu ise daha çok konut, daha iyi konut, daha iyi kentler, büyük kentler, yeni ulaşım, teknoloji v.b. olanaklara sahip olmak şeklinde olabilir.

Bütün bunların doğal-fiziksel ve sosyal-kültürel çevreye ardarda etkileri açıkça görülmektedir. Değişimin tasarıma etkileri ise hem bölgesel kentsel ölçekte hem de "davranış çevresi" ve konut ölçeğinde yeni tasarım yöntemleri ve kavramları geliştirilmesi şeklindedir; Örneğin yeni kentler, bölgesel alış-veriş merkezleri, toplu konutlar ve üretim yöntemleri, enerji kullanımı ve denetimi gibi (tek merkezden ısınma, güneş enerjisinden yararlanma gibi enerji tasarrufunu sağlayıcı yöntem ve kavramlar).

Yukarıdan beri açıklanmaya çalışılan üçlü ilişkiler içinde "tasarım" bir olgu değil bir eylem olarak görmek gerekir. Öyle bir eylem ki, burada "tasarım" bir film müziği gibi toplum ve eylemlerin tamamlayıcısıdır, (Broady, 1968). Eylem aşamalarında ise tasarımcıyı "sırırtı" bir alanda yani

ölçme yapan ve ölçme tekniklerini bilen kişi gibi eğitmenin -yukardan beri açıklamaya çalıştığımız insan-çevre ilişkileri ışığı altında- sarkıncalı olduğu kanısındayız. Çünkü insan-çevre ilişkisi sadece insan bilimleri ile kurulamaz. İnsan-çevre ilişkileri ve İnsan ve Çevre bilimleri çok yönlü ve karmaşık bir örüntü göstermektedir. Tasarımcının bu karmaşık örüntü içinde farklı zamanlarda farklı etkinlikleri olacaktır. Kimi zaman süreç, kimi zaman ekonomi ve maliyet, kimi zaman da bunların hepsinin üstünde toplum yararının ağırlığı olacak. Sorunların çözümünde "tasarımcı" yalnızca İnsan Bilimlerinden değil, diğer bilimlerden bilgi edinmek ve onları yorumlamak zorunda kalacaktır. Her bilgiyi kendisi derlemek ve ölçmek, onun uğraşı ve eğitimi dışındadır. Asıl olan bu bilgilere erişebilmenin ve yorumunu yapmanın yöntemlerini öğrenmesidir. Maurice Broady'nin dediği gibi "mimarlar tek başlarına dünyayı tasarım yoluyla değiştirebilecekleri konusunda gerçekçi ve alçak gönüllü olmalıdırlar" (Broady, 1968).